

Landschap als gids voor ontwikkelingen in een veranderende leefomgeving - Peter Vervoort, Sarah De Meyer, Niels Dabaut.

Ons landschap is het resultaat van de manier waarop we als mens leven in onze leefomgeving. Het is dan ook betekenisvol, kan bijdragen tot onze levenskwaliteit, ontwikkeling van culturen en verbondenheid tussen mensen onderling en in de relatie met hun omgeving. In de tweede helft van vorige eeuw versnelde de industrialisatie en modernisatie van onze maatschappij. Het traditionele cultuurlandschap dat gevormd werd door landbouwers en ambachtsslui veranderde op een halve eeuw in de Vlaamse nevelstad. De snelheid en de schaal van de veranderingen in de maatschappij, als gevolg van bijvoorbeeld de globalisering van onze economie, de stijging van de algemene welvaart of de digitalisering en doorgedreven automatisatie, maakt dat ons landschap ook vandaag nog in hoog tempo verandert. Bij die transformatie boet het dikwijls aan karakter in, waardoor we meer en meer van onze leefomgeving dreigen te vervreemden. Vraagstukken rond klimaatverandering, energietransitie of veranderende demografische evenwichten, zullen ons bovendien dwingen om radicaal anders om te gaan met onze leefomgeving, wat het landschap ongetwijfeld verder zal transformeren.

Verandering is eigen aan landschap en biedt ook kansen. Ruimtelijke ingrepen kunnen de kwaliteiten van een landschap ook behouden, verhogen of herstellen en hierdoor bijdragen aan een kwalitatieve leefomgeving, die ook in de toekomst vertrouwd aanvoelt. We zullen dan wel bewust op zoek moeten gaan naar kwaliteitsvolle uitdrukkingen van onze veranderende relatie met de leefomgeving. Dit veronderstelt dat de waardering en beleving van het landschap door de mensen die er wonen en werken meer gewicht krijgt, en dat we meer doordacht omgaan met de voor elk landschap typische kenmerken en karakteristieken. Een instrument dat ruimtelijke professionals een beter inzicht geeft in de kenmerken van ons hedendaagse landschap en van de waarden die we er als mens aan hechten, zal houvast bieden in de zoektocht naar kwalitatieve ruimtelijke uitdrukkingen van maatschappelijke transitieopgaves. Dit instrument kan ook als basis gezien worden van discussies over landschap tussen de verschillende stakeholders en/of disciplines.

De paper onderzoekt de mogelijkheden tot ontwikkeling van een instrument om het karakter van het landschap in Vlaanderen te herontdekken. Het bespreekt de praktijk van landschapskarakterisatie in de ons omringende landen en regio's en belicht hoe de dit instrument in Vlaanderen kan ingezet worden om met het landschap als gids bewust te werken aan een kwalitatieve verandering van onze leefomgeving.

Landschap als gids voor ontwikkelingen in een veranderende leefomgeving

Peter Vervoort¹, Sarah De Meyer², Niels Dabaut³

Door de ruimtelijke transitieopgave expliciet te koppelen aan het behouden, verhogen of herstellen van de kwaliteit van het landschap, kan ze zorgen voor een kwalitatieve leefomgeving, die ook in de toekomst vertrouwd aanvoelt.

Dit vereist een transversale benadering van het landschap en een progressief landschapsbeleid dat zich ook en misschien vooral richt op onze dagdagelijkse leefomgeving.

Landschapskarakterisatie kan zorgen voor een gedeeld begrip van de kwaliteit en identiteit van het landschap als basis om samen te werken aan een vernieuwd narratief voor toekomstige kwaliteitsvolle ruimtelijke ontwikkeling in Vlaanderen

¹ Departement Omgeving
Vlaams planbureau voor omgeving
Koning Albert-II-laan 8, bus 20
1000 Brussel

² Agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel

³ Newcastle University
McCordCentre for Landscape
Armstrong Building, Newcastle University
Newcastle upon Tyne, NE1 7RU
Verenigd Koninkrijk

Landschap als gids voor ontwikkelingen in een veranderende leefomgeving

Inleiding

Ons landschap is het resultaat van de manier waarop we als mens leven in onze leefomgeving. Het is dan ook betekenisvol, kan bijdragen tot onze levenskwaliteit, ontwikkeling van culturen en verbondenheid tussen mensen onderling en in de relatie met hun omgeving. In de tweede helft van vorige eeuw versnelde de industrialisatie en modernisatie van onze maatschappij. Het traditionele cultuurlandschap dat gevormd werd door landbouwers en ambachtsslui veranderde op een halve eeuw in de Vlaamse nevelstad. De snelheid en de schaal van de veranderingen in de maatschappij, als gevolg van bijvoorbeeld de globalisering van onze economie, de stijging van de algemene welvaart of de digitalisering en doorgedreven automatisatie, maakt dat ons landschap ook vandaag nog in hoog tempo verandert. Bij die transformatie boet het dikwijls aan karakter in, waardoor we meer en meer van onze leefomgeving dreigen te vervreemden. Vraagstukken rond klimaatverandering, energietransitie of veranderende demografische evenwichten, zullen ons bovendien dwingen om radicaal anders om te gaan met onze leefomgeving, wat het landschap ongetwijfeld verder zal transformeren.

Kwaliteit van het landschap

Het landschap houdt ons een vaak confronterende spiegel voor over de manier waarop we als maatschappij omgaan met onze leefomgeving. We leven in een sterk bebouwde en ruimtelijk versnipperde regio. Het decennialang aaneenrijgen van al dan niet consequente beleidskeuzes met vaak langdoorwerkende juridische gevolgen, de gedwongen combinatie van sectorale ruimtevragen en het amalgaam van onze individuele wensen en voorkeuren zorgen er voor dat onze leefomgeving meer en meer leest als een aaneenschakeling van flarden vernevelde stedelijkheid, verkavelingen, linten, baanwinkels, appartementen, afgewisseld met fragmenten open ruimte, natuur of landbouw. Het landschap vormt tot nog toe zelden of nooit de invalshoek om alle maatschappelijke uitdagingen met een ruimtelijke component te benaderen, waardoor de kwaliteit van het landschap niet vooropstaat (en in het beste geval een neveneffect is van wat men wil bereiken. Landschapsbeleid beperkte zich in Vlaanderen vaak tot het vermijden of afremmen van ongewenste ruimtelijke dynamieken in landschappelijk waardevolle gebieden. Als voorbeelden hiervan kunnen de verschillende gewestplannen worden bekeken, in deze plannen worden gebieden aangeduid als “landschappelijk waardevol” of werden gave landschappen, stads-en dorpsgezichten beschermd. De relatie van het Vlaamse beleid met landschap was dus steeds erg dialectisch en sectoraal getint: behoudsgezind op plaatsen met belangrijke cultuurhistorische waarde, maar daarbuiten weinig of geen aandacht voor landschappelijke veranderingen als gevolg van ruimtelijke ontwikkelingen. Hedendaagse maatschappelijke uitdagingen zoals verstedelijking, migratie, productie van voedsel, de energietransitie en de klimaatverandering stellen nog meer pertinente, maar ook dikwijls tegenstrijdige, ruimtelijke eisen. Bij gebrek aan een meer integraal landschapsbeleid, zullen de ruimteclaims uitgevochten worden in het “minder waardevol” geachte deel van het landschap, wat ongetwijfeld verdere vershraling en homogeniteit met zich mee zal brengen.

In deze paper willen we de ontwikkeling van een progressiever landschapsbeleid naar voor schuiven dat de maatschappelijke veranderingsprocessen en noodzakelijke ruimtelijke transitie(s) bewust inzet om (terug) meer diversiteit, samenhang en landschappelijke identiteit te brengen in het palet van het Vlaamse landschap. Een dergelijke meer integrale en sectoroverstijgende aanpak ondersteunt de realisatie van de strategische visie van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (Vlaamse Regering, 2018)

door de ruimtelijke transitie (de ruimte efficiënter gebruiken en bijkomend ruimtebeslag terugdringen) te koppelen aan het verhogen van de kwaliteit van onze leefomgeving, met aandacht voor de identiteit, landschapswaarden, en de (lokale) culturele betekenis van de plek, zowel in het bebouwde weefsel als in de open ruimte.

Landschap inventariseren en karakteriseren

Om een coherent en kwaliteitsvol ruimtelijk beleid te voeren is er nood aan een adequaat instrumentarium. Dit instrumentarium moet toelaten doordachte en duurzame keuzes te maken over het gebruik van de ruimte en tegelijk garant staan voor een permanente zorg voor de leefomgeving. De instrumenten moeten ontwikkelaars en overheden minstens een basisinzicht geven in de landschappelijke kwaliteiten, de structurerende elementen, de belevingswaarde, de typische kenmerken, enz. op basis waarvan ze hun plannen en projecten vormgeven. Een methodiek die inzicht in de karakteristieken van het landschap aanreikt, betekent dus een belangrijke meerwaarde om in de praktijk werk te maken van kwaliteitsvolle ruimtelijke ontwikkelingen. De omschrijving en de analyse van het landschap onder vorm van een inventaris zijn reeds gedeeltelijk voorhanden in de vorm van de landschapsatlas en de landschapskenmerkenkaart. De landschapsatlas, voor het eerst gepubliceerd in 2001, is de inventaris van de relictten van de traditionele landschappen waarin de landschapskenmerken weergegeven worden als ze een erfgoedwaarde hebben. Daarnaast geeft de landschapskenmerkenkaart, gepubliceerd in 2002, de ruimtelijk structurerende landschapskenmerken van bovenlokaal belang weer, met name die elementen die een bepalende invloed hebben op hun omgeving, zowel visueel (bakenfunctie) als wat betreft ruimtelijke constellatie, structuur of identiteit. De landschapskenmerkenkaart bevat alle kenmerken die structuur geven aan de ruimte, ook die zonder erfgoedwaarde. Beide inventarissen hebben hun waarde, maar ook hun tekortkomingen. Beide zijn beperkt in reikwijdte en vergen nog een verdere uitdieping en actualisatie om de juiste objectieven voor beheer en inrichting te kunnen bepalen, en om het landschap in al zijn aspecten te kunnen behandelen.

Een gebiedsdekkende en brede omschrijving van de landschapskarakteristieken in Vlaanderen is momenteel niet beschikbaar. Onder impuls van de ELC zetten vele Europese landen hier al op in, al zijn de onderlinge verschillen groot. Een gebiedsdekkende landschapskarakterisatie of op zijn minst een methodiek die toelaat om landschapskarakterisatie gebiedsgericht als praktijk in Vlaanderen in te zetten ondersteunt de doelstelling uit het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen om de kwaliteit van onze leefomgeving te verbeteren. Een beter begrip van de kwaliteiten en karakteristieken van het landschap zal een leidraad zijn voor kwaliteitsvolle nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen. De analyse en karakterisatie van het landschap is daarbij geen doel op zich, maar is een noodzakelijke stap om in een latere fase landschapskwaliteitsdoelstellingen te formuleren via een participatief traject. Op die manier is het mogelijk ruimtelijke kwaliteit als een volwaardig onderdeel van de visievorming mee te nemen, hierrond ambities te formuleren en ze in te zetten als toetsingskader voor projecten.

Van landschap naar een bruikbare tool?

Landschap verbindt mensen met plaatsen en met elkaar. Het stimuleert een geïntegreerd denken over verschillende disciplines heen, samen met stakeholders, inwoners, consumenten en beleidsmakers. Het concept kan worden ingezet om de toekomst te plannen, om sociale gelijkheid en rechtvaardigheid te ondersteunen en te vergroten of om duurzaam om te gaan met onze ruimte (CHeriScape, 2017). Landschap is één van de weinige begrippen die natuur en cultuur, mensen en hun omgeving en sociaal-economische vraagstukken kan integreren. Ondanks deze voordelen en kenmerken, is het vaak nog steeds niet de eerste term waar mensen, beleidsmakers of ruimtelijke professionals naar grijpen,

dit komt waarschijnlijk door de vele mogelijke interpretaties van het woord. Dikwijls wordt landschap aanzien als onderdeel van de ‘open ruimte’, maar wordt veel minder gebruikt in een meer bebouwde context.

Sinds 2000, na het opstellen van de ELC (Council of Europe, 2000) kwam landschap steeds hoger op politieke en onderzoeksagenda's te staan als een integrerend, allesomvattend concept. Eerst en vooral omhelst landschap zowel de fysieke en natuurlijke alsook de socio-culturele processen die het land omvormden, deze processen samen met de wijze waarop deze worden waargenomen door de mens zorgen ervoor dat we land kunnen transformeren in landschap. Daarom heeft landschap steeds een ruimtelijk component en is het overal om ons heen, niet enkel in beschermde of waardevolle gebieden, maar ook op dagdagelijkse of gewone plaatsen (Fairclough, Sarlöv-Herlin & Swanwick, 2019). Een laatste, niet te onderschatten troefkaart van het concept landschap is dat het kan voorkomen op verschillende ruimtelijk schalen of in verband worden gebracht met temporele, institutionele of participatie schalen (Burgi et al, 2004; Selman, 2006; Fairclough, 2006). Deze drie eigenschappen van landschappen zitten vervat in de definitie die de ELC geeft voor landschap:

*‘An area as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natura land/or human factors’
(Raad van Europa, 2000, p. 2)*

Ongeveer op het moment dat de idee voor een ELC organisch groeide, werd in vele landen al nagedacht over hoe landschap kon worden bekeken vanuit een meer democratische en participatieve hoek. Ook het besteden van aandacht aan lokale waarden en een wens om natuur en cultuur duurzaam te integreren in beleidsdocumenten versterken de landschapsbenadering.

In Vlaanderen kennen we initiatieven uit deze periode zoals de Landschapsatlas en de Traditionele landschappen beide uitgewerkt door Marc Antrop aan de Universiteit Gent. (Hofkens & Roosens, 2001). Maar het zijn vooral de benaderingen uit Engeland die nadien voor heel wat andere landen de basis vormden. De eerste methode kennen we als Landscape Character Assessment (LCA) deze ziet, net zoals de ELC, karakter van het landschap als één van de cruciale sleutels om over landschap na te denken en het tastbaar te maken. Naast LCA werd ook nog een meer historische variant ontwikkeld, Historic Landscape Characterisation (HLC) als aanvulling op LCA. Beide werden ontwikkeld in de jaren '80 en groeiden uit tot Engelse nationale programma's na het ratificeren van de ELC door het Verenigd Koninkrijk.

Landschapskarakterisatie combineert objectiviteit met subjectiviteit en gaat een stap verder dan het waarderen van het landschap of van zijn verschillende elementen. Karakterisatie start bij het optekenen van individuele landschapscomponenten met de focus op hoe deze elementen geïntegreerd zijn om tot kenmerkende landschapskarakters te komen op verschillende plaatsen. Bij de Engelse LCA benadering gaat een desk-based study die informatie verzamelt over de verschillende lagen van het landschap (geologie, bodems, topografie, landgebruik,..) vanop kaarten en luchtfoto's. Na het verzamelen van de data volgt de ontwikkeling van een GIS-databank waarbij de verschillende relaties tussen de disciplines wordt geanalyseerd. Als laatste stap volgt het veldwerk, deze kan uit verschillende onderdelen bestaan afhankelijk van het doel van de karakterisatie. Zo kan het veldwerk dienen tot het identificeren van de componenten, het toevoegen van participatieve elementen aan de karakterisatie of eerder perceptieve of esthetische landschapskenmerken te evalueren. De methode gebruikt bij Historic Landscape Characterisation, ontwikkeld door English Heritage, ligt de focus meer op de historisch culturele kenmerken van het landschap hierdoor zorgt deze voor een aanvulling op de LCA-methodologie die vaak bekritiseerd wordt omwille van zijn focus op eerder natuurlijke processen en factoren. Hoewel de Engelse karakterisatie benaderingen niet zomaar op andere landschappen buiten Engeland kunnen worden toegepast, zijn ze wel als basis gebruikt voor talloze andere

benaderingen. De ELC voorziet dat landen die ondertekenen de karakteristieken van hun landschappen analyseren en om de drijvende krachten van landschapsverandering in kaart te brengen (ELC, Art 6 C1aⁱⁱ). Verschillende op LCA en HLC gebaseerde methodes worden vandaag gebruikt, binnen en buiten Europa. Een vergelijking van alle methodes zou ons in het kader van deze paper te ver leiden en is ook reeds talloze keren terug te vinden in de vakliteratuur.

Belangrijk hierbij is het om te vermelden dat ook in Vlaanderen, in het verleden, al pogingen zijn ondernomen tot het ontwikkelen van een Vlaamse (Belgische) methode voor het karakteriseren van het landschap. Deze methodes zijn vaak niet uitgevoerd in beleids- of beheerscontext, iets wat in de toekomst dus wel noodzakelijk wordt. Onderstaande voorbeelden zijn wel van toepassing op het landschapsbeleid in hun respectievelijke landen/regio's en dienen als invulling voor de eisen van de ELC.

In Zweden werd een eerste Swedish Landscape Character Assessment toegepast op de provincie Skåne (Provincie Skåne (Scania), 2007). Deze karakterisatie gebeurde naar Engels model maar paste wel in de lange Zweedse traditie van karakteriseren. Het doel van dit project was om toekomstig landschapsbeheer los te zien van administratieve grenzen en meer in te zetten op landschap als een complexe interactie van natuurlijke, culturele, sociale en economische processen (Sarlov-Herlin, 2016). Deze karakterisatie zette de Zweedse toon, net als in Vlaanderen is landschap er geen thema op de politieke agenda van één bepaalde administratie. In de geest van de ELC werd landschap wel meegenomen in alle relevante domeinen, hierin paste het idee van karakteriseren perfect (Riksantikvarieämbetet 2017). In de voorbije twee decennia werd landschapskarakterisatie vooral gebruikt om de impact van twee problemen in te schatten, ten eerste de snelle ontwikkeling van windturbines en de inplanting van nieuwe wegen en spoorwegen (Berglund et al., 2011). Nu zijn de toepassingen van LCA wijder verspreid in Zweden, gaande van assessment van de milieueffecten van nationale en regionale beheersplannen tot het inschatten van individuele projecten zoals een hogesnelheidstrein tussen Stockholm en zuid-Zweden.

In Nederland is naast de landschapsbiografie methodologie, die een meer omschrijvende stijl heeft, in 2017 ook een zogenaamde uniforme landbeschrijving opgesteld in navolging van de Engelse HLC-methodologie. Panorama Landschap werd gepubliceerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en vormt een digitaal onderdeel van de Landschapsatlas. Deze karakterisatie vormt geen waardeoordeel van het landschap (zoals in LCA wel het geval is) en onderscheidt 78 regio's in Nederland. Deze oefening zal worden ingezet bij het voorbereiden van nieuw ruimtelijk beleid op zowel regionale als lokale schaal. In 2021 komt er in Nederland ook een nieuwe omgevingswet, bedoeling is dat Panorama landschap hierin een voorname rol krijgt, zo zal het daarna mogelijk zijn de resultaten van deze gebiedsdekkende karakterisatie in omgevingsvisies te hanteren (Baas & Raap, 2017).

In de Spaanse regio Catalonië worden landschapscatalogussen ontwikkelt, deze planinstrumenten worden vastgesteld door het Catalaanse planningsdecreet en zorgen voor een atypische karakterisatie van het Catalaanse landschap. De catalogussen werken met verschillende themalagen die stuk voor stuk in te passen zijn in de regionale en/of sectorale ruimtelijke planning. Ook hier werd gesteund op de Engelse LCA en HLC methodes met toevoeging van meer participatieve elementen zodat ook de lokale bevolking een grotere stem krijgt in planningsprocessen. Ondertussen werden 134 landschapseenheden afgebakend, ook hier gaat men voorbij aan de bestuurlijke of administratieve grenzen, eenheden worden gevormd door ontmoetingsplaatsen, plaatsen met een waarde in het collectieve geheugen of 'ideale' plaatsen of ankerregio's in het landschap. De landschapscatalogussen worden opgesteld door het Catalaanse landschapsobservatorium, deze onafhankelijke organisatie werd in 2005 opgericht als antwoord op de ELC en richt zich op de creatie van een landschapsbewustzijn onder de Catalanen. Het is een centrum voor discussie en studie tussen lokale overheden, universiteiten, professionelen en de lokale bevolking (Nogué & Sala, 2016). In Frankrijk werden

landschapsstrategieën gemeengoed door de Landschapswet uit 1993, vanaf de invoering en ratificatie van de ELC werd in Frankrijk gestart met het opstellen van de Landschapssatlassen. Deze zijn echter niet te vergelijken met onze Vlaamse Landschapssatlas, niet enkel identificeren en analyseren ze alle landschappen van een bepaald departement, ze kijken ook naar de onderliggende landschapsproblemen. Ook in Frankrijk, net als in Catalonië dienen deze atlasen steeds vaker tot het opzetten van departementale landschapsobservatoria. Hierin neemt Bretagne een voortrekkersrol aan met een fotografisch observatorium, deze platformen worden ondertussen ook ondersteunt door het regionale landschapsbeleid. Ook in Wallonië wordt een gelijkaardige methode gebruikt, ook hier vormen landschapssatlassen de basis voor landschapsbeleid. Deze atlasen worden opgesteld door de Conférence permanente du développement territorial (CPDT) naar aanleiding van de ELC en de vraag naar het identificeren van de Waalse landschappen. Deze atlasen worden gebruikt voor het delen van kennis, de creatie van bewustzijn rond landschap bij een breder publiek en het ontwikkelen van een strategie voor landschapsbeheer. Ook hier gaat een bovenlokale landschapsschaal samen met meer lokale facetten en elementen die de wisselwerking tussen het verleden, heden en toekomst aanduiden en analyseren (Pons et al., 2012).

Een landschapskarakterisatie als opstap naar een Vlaams landschapsbeleid?

De Vlaamse regering geeft in haar regeerakkoord 2019-2024 aan te willen werken aan een volwaardig en transversaal landschapsbeleid, waarbij de strategische doelstellingen van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen rond landschappelijke kwaliteit in de praktijk worden gebracht (Vlaamse Regering, 2019). Door de ruimtelijke transitieopgave expliciet te koppelen aan het behouden, verhogen of herstellen van de kwaliteit van het landschap, kan ze zorgen voor een kwalitatieve leefomgeving, die ook in de toekomst vertrouwd aanvoelt. Dit vereist dat we bewust op zoek moeten gaan naar kwaliteitsvolle uitdrukkingen van onze veranderende relatie met de leefomgeving. Het veronderstelt dat de waardering en beleving van het landschap door de mensen die er wonen en werken meer gewicht krijgt, en dat we meer doordacht omgaan met de voor elk landschap typische kenmerken en karakteristieken.

Een gedeeld begrip van de kwaliteit en identiteit van het landschap is nodig om samen te werken aan een vernieuwd narratief voor toekomstige kwaliteitsvolle ontwikkelingen in Vlaanderen. Bovenstaande internationale voorbeelden tonen het belang aan van kennisopbouw en –deling rond het karakter van onze hedendaagse landschappen. Als gemeenschappelijk en onderbouwd referentiekader ondersteunt landschapskarakterisatie de ontwikkeling van een transversaal landschapsbeleid ook, en misschien vooral, in onze gewone dagdagelijkse leefomgeving. Het zorgt voor een gemeenschappelijke taal om te praten over het landschap, het biedt ons een gemeenschappelijke bril om te kijken naar onze omgeving en een gemeenschappelijke basis om de toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen op te enten. Het karakteriseren van landschappen werkt verbindend en stimuleert samenwerking tussen de verschillende ruimtelijke sectoren.

Een studiedag zorgt voor handleiding

Tijdens de studiedag ‘Landschapskarakterisatie’ op 17 oktober 2019 georganiseerd door de Vlaamse overheid¹ in samenwerking met Newcastle University verkende een brede vertegenwoordiging van geïnteresseerde onderzoekers, beleidsactoren, experts, ruimtelijke planners samen met internationale experts in een aantal interactieve workshops de mogelijke meerwaarde van ‘landschapskarakterisatie’. Kon deze methode dienen als opstap naar een meer transversale en

---

¹ Een samenwerking tussen diverse entiteiten van de Vlaamse overheid: Departement Omgeving, Agentschap Onroerend Erfgoed, Vlaamse Landmaatschappij, Agentschap voor Natuur en Bos en Team Vlaams bouwmeester.

integrale zorg voor landschap in Vlaanderen? Als inspiratie werden bovenstaande voorbeelden uit aanpalende landen en regio's - Engeland, Zweden, Nederland, Catalonië, Wallonië, Frankrijk – besproken, met de bedoeling om sterke leerpunten te benoemen die meegenomen kunnen worden bij het ontwikkelen van een methodologie voor landschapskarakterisatie in Vlaanderen. Met deze paper willen we de resultaten en de gevoerde discussies van deze studiedag toelichten zodat er een basis kan zijn om verder op te werken.

Stap 1: Expliciteer het doel

De internationale voorbeelden geven aan dat landschapskarakterisatie op verschillende manieren kan gebeuren, en dat het opzet erg afhankelijk is van de specifieke doelstelling. Om tot een in de praktijk bruikbaar instrument te komen is het dus belangrijk om dit doel duidelijk te expliciteren. Een karakterisatie kan bijvoorbeeld eerder beschrijvend zijn of vooral gericht op monitoring, met de bedoeling om de drijvende krachten van verandering te identificeren. Een karakterisatie die ook een meer progressief en praktijkgericht landschapsbeleid moet ondersteunen zal expliciet inzetbaar moet zijn als planningsinstrument en dus ook moeten inspireren of uitdagen. Het doel van de karakterisatie zal ook een effect hebben op de technische aspecten voor de uitvoering, ontsluiting of uitwisseling van kennis en informatie. Ook in de discussie tijdens de studiedag kwam het doel van een karakterisatie naar voor als een eerste vereiste. Hierbij werd ook gesteld dat daarnaast ook de uiteindelijke doelgroep(en) niet uit het oog verloren mochten worden. Verschillende disciplines met een verschillende aanpak vereisen ook een verschillende uitvoer van het eindproduct. Een landschapskarakterisatie die op het terrein bruikbaar moet zijn voor ontwerpers en planners zal uiteraard makkelijk digitaal toegankelijk moeten zijn en zal vlot in andere systemen en toepassingen integreerbaar moeten zijn. Tegelijk zal het waarschijnlijk ook mogelijk moeten zijn om bijkomende inzichten uit participatieprocessen, ontwerpend onderzoek of andere projecten uit te wisselen of op te laden.

Stap 2: Samenwerken, interdisciplinariteit en gemeenschappelijke uitgangspunten

Landschap interdisciplinair of transversaal benaderen en bestaande verkokering tussen verschillende instanties, zienswijzen of sectorale doelstellingen te overstijgen veronderstelt een goed wederzijds begrip. Het ontwikkelen van een gezamenlijke taal om de dialoog rond landschapskwaliteiten aan te gaan is nodig om elkaar beter te begrijpen en te komen tot gedragen gemeenschappelijke uitgangspunten en ambitieniveaus. Ook bij de opmaak van een methodologie voor een landschapskarakterisatie is samenwerking en overleg van bij het begin een must. Hierbij werd in de discussie niet enkel gefocust op het samenwerken tussen verschillende disciplines maar ook tussen verschillende beleidsniveaus. Zo moet er een keuze worden gemaakt of er op een lokale of regionale schaal kan worden gewerkt. Hoewel er consensus was dat een uniforme methodologie voor landschapskarakterisatie nodig is op regionale schaal was het ook duidelijk dat het integreren van lokale kennis kan leiden tot meer lokale karakterisaties die meer afgestemd zijn op specifieke lokale landschapskenmerken of -waarden.

Stap 3: Samenspel van een top-down- en bottom-up-strategie

Landschapskarakterisatie is in de meeste internationale voorbeelden een samenspel van top-down en bottom-up strategie. Afhankelijk van de aanwezige beleidscultuur of bestaande bestuursstructuren nemen verschillende instanties, zowel binnen de overheid als daarbuiten, rollen op. Toch zien we dat in alle besproken Europese voorbeelden het eerste initiatief meestal top-down door een nationale of regionale overheid wordt genomen, bijvoorbeeld door een duidelijk kader uit te tekenen en samenhang

of inzichten op hogere schaalniveaus te verzekeren. De verdere uitwerking gebeurt op een kleinere schaal met inbreng van lokale kennis en bottom-up initiatieven en instrumenten. Een dergelijke diverse aanpak leidt tot een grote variatie en lokale differentiatie afgestemd op lokale noden of verschillen. De diversiteit in de output laat ook beter toe om op maat te werken van een lokaal gebiedsgericht landschapsbeleid. Het Franse voorbeeld is op dit vlak erg inspirerend, met karakterisaties op niveau van de departementen, die op een fijner schaalniveau verder uitgewerkt worden met veel ruimte voor experiment en voortschrijdend inzichten. Net als in Stap 2 werd hier in de discussie een onderscheid gemaakt tussen een regionale of lokale aanpak. Zo werd geopperd dat bij een regionale, Vlaamse aanpak een top-down benadering meer gewenst is. Deze Regionale karakterisatie zou een groter abstractieniveau impliceren, wat het minder toegankelijk maakt voor meerdere (niet-experten) stemmen. Iets wat op lokaal niveau wel makkelijker kan georganiseerd worden. De discussie toont wel aan dat een kennisuitwisseling tussen het regionale en lokale niveau een cruciaal punt is bij het uitwerken. Zo kan een wederzijdse dialoog en interactie ontstaan tussen de experts en de lokale gemeenschappen om ook deze lokale beleving mee een plaats te geven in de landschapskarakterisatie. De discussie leidt tot een consensus dat een top-down aanpak kan leiden tot het uitzetten van 'krijtlijnen' waarbinnen de participatieve elementen van een karakterisatie passen. zo kan sneller en meer doelgericht gewerkt worden.

Stap 4: Participatie en het betrekken van burgers als uitgangspunt

Het karakteriseren van landschappen is een proces van landschapsobservatie en bewustwording. Mensen denken na over hun landschap, praten erover, bouwen kennis op. Mensen geven betekenis aan het landschap. Het is dan ook belangrijk om de lokale gemeenschap expliciet te betrekken en te zorgen voor een goede interactie tussen kennis-beleid-praktijk. Samen de kwaliteiten van landschap benoemen en mee nadenken over mogelijke betekenisvolle transitie van het landschap zorgt er voor dat burgers zich kunnen identificeren met hun leefomgeving. Het proces kan erg sensibiliserend zijn en zorgen voor een betrokkenheid en zorg voor het landschap op lange termijn. De aanpak mag dan ook niet te academisch zijn zodat de bevolking actief kan participeren en het resultaten makkelijk te begrijpen zijn. Visualisering van landschapsbeschrijvingen (zoals bijvoorbeeld in de Waalse landschapsatlassen) en van landschappelijke veranderingen (zoals het Franse *observatoire photographique des paysages*) spreekt een divers publiek (niet alleen beleidsmakers, maar ook de lokale gemeenschap) aan en maakt veranderingen in het landschap makkelijker bespreekbaar. Bovendien zijn is een meer visuele aanpak ook inspirerend voor het verkennen van diverse landschapscenari'o's via ontwerpend onderzoek. Daarnaast kunnen *Citizen science* projecten uiteraard ook bij tot een grotere betrokkenheid en draagvlak.

Stap 5: De focus van een karakterisatie

Aandacht voor landschappelijke evoluties en dynamiek

Het landschap evolueert voortdurend. De landschapsbiografie in Nederland bijvoorbeeld geeft op een laagdrempelige manier inzicht in de landschappelijke evolutie doorheen de tijd. Het vertelt de levensgeschiedenis van het landschap en maakt de gelaagdheid van het landschap zichtbaar. Het is ook in staat om vanuit verleden en heden door te kijken naar toekomstige ontwikkelingen. Deze meer verhalende aanpak waarin de disciplines samen worden gebracht staat in contrast met een aanpak die gebaseerd is op geodatabanken. De tijdsdiepte van landschap kan in verschillende vormen naar voor worden gebracht, maar ook hier is het van belang het uiteindelijke eindproduct (en dus het doel) voor ogen te houden. Een meer visuele en interpretatie aanpak (zoals in landschapsbiografiën) kan zorgen voor een meer laagdrempelig instrument dat toegankelijker is voor zowel de experts als de bevolking.

Terwijl een GIS gerelateerde aanpak vaak meer geschikt kan zijn voor professionelen als ruimtelijke planners. De discussie laat ons hier zien dat meningen verdeeld zijn over hoe precies landschappelijke evoluties of de landschapsdynamiek moet worden voorgesteld. In een meerderheid van de gevallen wordt wel geopteerd voor een optimalisering van de combinatie tussen tekst, uitleg en kaartmateriaal. En dan komen we al snel uit in een GIS omgeving.

Goede balans tussen diepgang en brede toepasbaarheid

Een landschapskarakterisatie die focust op een breed publiek bestaande uit diverse actoren, sectoren, burgers zoals bijvoorbeeld de Waalse landschapsatlassen die door hun eenvoud makkelijk bruikbaar zijn voor verschillende doeleinden, al zijn ze hierdoor voor sommige thema's of toepassingen veel te oppervlakkig en brengen ze voor experts mogelijk weinig meerwaarde. Aan de andere kant van het spectrum staan bijvoorbeeld de Catalaanse landschapscatalogi, die tot stand kwamen via een diepgaande landschapsanalyse en door hun detailleringsgraad bredere toepassingen minder evident maken. Een goede balans, gefocust op de meerwaarde voor een transversaal landschapsbeleid, is dus belangrijk. Tijdens de discussie voor een Vlaamse aanpak werd duidelijk dat dit onmogelijk nu te beslissen valt, het moet gaan om een iteratief proces waarbij de verschillende doel en doelgroepen tegen elkaar worden afgezet om tot een zo volledig mogelijke karakterisatie te komen waarin iedereen zich (of toch zoveel mogelijk disciplines) zich kunnen vinden. Er moet dus een framework komen voor de Vlaamse landschapskarakterisatie die vooral de bestaande informatie in kaart brengt en kan omvormen tot basisinformatie rond ons landschap dat voor iedereen beschikbaar en toegankelijk is. Van daaruit kan dan verder gedacht worden over waar de tekorten liggen en welke domeinen hier gebruik van zullen maken in de toekomst.

Pragmatische aanpak

Om op korte termijn tot bruikbare resultaten te komen, moeten we pragmatisch te werk gaan. Er is op dit moment in Vlaanderen al heel wat informatie beschikbaar, zij het erg verspreid. Binnen academisch onderzoek is bijvoorbeeld al heel wat nagedacht over ontwikkelen van een methode voor het karakteriseren van het landschap. Daarnaast wordt er ook binnen diverse Vlaamse en lokale gebiedsgerichte processen en projecten heel wat relevante landschapskennis gegenereerd. Het gestructureerd samenbrengen van deze kennis kan een startpunt zijn. We moeten hierbij begrijpen dat een landschapskarakterisatie nooit een eindpunt kan vormen, het zal een begin zijn van onderlinge discussies. Van belang hierbij is dat in de discussie werd gesteld dat het eerst en vooral het concept 'landschap' moet zijn dat duidelijker moet worden. Zo wordt het landschap in Vlaanderen nog vaak gelijkgesteld met de ruimte die niet bebouwd is of met het platteland, of denkt men aan een mooi of een traditioneel landschap. Landschap is echter een holistisch concept en moet dus ook vanuit verschillende invalshoeken bekeken worden (energie, landbouw, economie, ...).

Conclusie

Landschapskarakterisatie opent het debat over bestaande en toekomstige landschapskwaliteiten, maar kan ook ingezet worden als kompas voor ontwerpend onderzoek of als een gids voor kwaliteitsvolle gebiedsgerichte ruimtelijke processen. Verschillende entiteiten van de Vlaamse overheid² gaan nu samen verder aan de slag met de resultaten van de studiedag en verkennen de volgende stappen die gezet moeten worden om landschapskarakterisatie als methodiek in Vlaanderen

---

² Departement Omgeving, Agentschap Onroerend Erfgoed, Vlaamse Landmaatschappij, Agentschap voor Natuur en Bos en Team Vlaams bouwmeester

te ontwikkelen. Als gemeenschappelijk referentiekader zal het de ontwikkeling van een transversaal landschapsbeleid gericht op het verhogen van de kwaliteit van onze leefomgeving ondersteunen.

Referenties

Baas H. & Raap, E., 2017. *Panorama Landschap – Karakterisering van de Nederlandse Landschapsgeschiedenis in 78 regio's*, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed

Berglund, U., Eriksson, M., Nord, J., Butler, A., Antonson, H., Hammarlund, K., Hedfors, P. en Åkerskog, A. 2011. Om landskap och landskapsanalys för väg och järnväg. Ett kunskapsunderlag med fokus på begrepp och exempel. *Rapporter Institutionen för stad och land nr 1/2011*. Ultuna.

Burgi, M., Hersperger, A. M. en Schneeberger, N. 2004. Driving forces of landscape change – current and new directions, *Landscape Ecology*, 19(8), 857–868.

CHeriScape 2017. *Key Messages from CHeriScape: Cultural Solutions to Cultural Problems*, CHeriScape project, JPI Cultural Heritage.

Council of Europe 2000. *European Landscape Convention*, European Treaty Series 176 (Florence Convention), Strasbourg: Council of Europe.

Fairclough, G. 2006. Large Scale, long duration and broad perceptions: Scale issues in Historic Landscape Characterisation. In Lock, G. and Molyneaux, B. (eds) *Confronting Scale in Archaeology: Issues of Theory and Practice*, Springer, 203–215.

Fairclough, G. (Ed.), Sarlöv Herlin, I. (Ed.), Swanwick, C. (Ed.), 2018. *Routledge Handbook of Landscape Character Assessment*. London: Routledge,

Hofkens, E., Roosens, I. (Reds.), 2001. *Nieuwe Impulsen voor de Landschapszorg. De Landschapstlas baken voor een verruimd beleid*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Afd. Monumenten en Landschappen, Brussel.

Nogué, J., Pere, S. en Jordi, G. 2016. *Landscape Catalogues of Catalonia: Methodology*, 'Documents' No 3, Olot: Landscape Observatory of Catalonia.

Pons T., Godart M.F. en Deconinck M. 2012. Les atlas des paysages de Wallonie, publié dans *Projets de paysage*

Riksantikvarieämbetet 2009. *Tillbakablick: kunskapsunderlagens utveckling sedan 1970-talet*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet (RAA). <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/190>

Sarlöv Herlin, I. 2016. Exploring the national contexts and cultural ideas that preceded the Landscape Character Assessment method in England, *Landscape Research*, 41(2), 175–85

Selman, P. 2006. *Planning at the Landscape Scale*, Routledge.

Vlaamse Regering. (2019). *Regeerakkoord 2019-2024*. Brussel